

МУАММОҶОИ АСОСИИ ВАЛЕНТНОКИИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Оқилова Хуршедабону Афхозовна

докторанти факултети забонҳои хориҷии

МДТ «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров»

Дар мақолаи мазкур муаллиф хусусиятҳои асосии валентнокии феълро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор додаст. Омӯзиши муфассали калима ҳамчун воҳиди асосии забон вазифаи муҳими забошиносӣ ба шумор меравад. Нақши асосиро дар ҳалли ин масъала назарияи валентнокӣ дорост. Дар замони муосир назарияи валентнокӣ ҳамчун муҳимтарин соҳаи синтаксис ташаккул ёфтааст. Он дар тадқиқотоҳи муайянкунандаи алоқаҳо, мувофиқати калимаҳо, сохтори ҷумла, ки пеш аз ҳама, бо феъл ифода мегардад, васеъ истифода мешавад. Имрӯз дар самти тадқиқоти валентнокии феъл дар коркарди назарияҳо оиди валентнокӣ, принципҳои таснифоти феъл, муайянсозии мувофиқати валентнокӣ бо маънои феъл забоншиносон ба комёбиҳои назаррас ноил шудаанд. Бо вучуди ин, дар атрофи тадқиқи масъалаҳои назарияи валентнокӣ, муносибати категорияи валентнокӣ бо категорияи грамматикӣ баҳсҳои доманадор ҷой дорад. Барои ҳалли ин муаммо идомаи тадқиқи валентнокӣ ҳамчун унсуре асосии забон муҳим аст. Ҳадафи асосии интиҳоби мавзӯи мазкур, пеш аз ҳама, омӯзиши хусусиятҳои валентнокии ҳиссаҳои гуногуни нутқ, бахусус, феъл ки ба масъалаҳои мубрами лингвистика тааллуқ дорад, мебошад.

Калидвожаҳо: феъл, валентнокии феъл, назарияи валентнокӣ, муайянсозии мувофиқати валентнокӣ, категорияи валентнокӣ бо категорияи грамматикӣ.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВАЛЕНТНОСТИ ГЛАГОЛА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: В данной статье автором подвергнуто исследованию основные свойства валентности глагола в английском и таджикском языках. Подробное изучение слова как основной единицы языка является важнейшей задачей

языкознания. Основную роль в решении данного вопроса играет теория валентности. В современный период теория валентности формировалась как важнейшая отрасль синтаксиса. Она очень широко используется во время исследований при определении связей, соответствия слов, структуры предложения, строения предложения, которая прежде всего, выражается глаголом. Сегодня лингвисты в направлении исследования валентности глагола при разработке теорий относительно валентности, принципов классификации глаголов, определения соответствия валентности со значением глагола достигли видимых результатов. Несмотря на это, вокруг исследования проблем теории валентности, отношений категории валентности с грамматической категорией возникают продолжительные споры. Для решения данной дилеммы очень важно исследование валентности как основного элемента языка.

Основной целью выбора данной темы, прежде всего, является изучение валентных свойств различных частей речи, в особенности глагола, который является одной из актуальных проблем лингвистики.

Ключевые слова: глагол, валентность глагола, теория валентности, определение соответствия валентности, категория валентности и грамматическая категория.

BASIC PROBLEMS OF VERB VALENCE IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

Annotation: In this article, the author has examined the basic properties of the valency of the verb in English and Tajik. A detailed study of the word as the basic unit of language is the most important task of linguistics. The main role in solving this issue is played by the theory of valence. In the modern period, the theory of valence was formed as the most important branch of syntax. It is very widely used during research in determining connections, word correspondence, sentence

structure, sentence structure, which is primarily expressed by a verb. Today, linguists in the direction of studying the valency of the verb in the development of theories regarding valency, the principles of classification of verbs, determining the correspondence of valency with the meaning of the verb have achieved visible results. Despite this, there are long disputes around the study of the problems of the theory of valence, the relationship of the category of valency with the grammatical category. To solve this dilemma, it is very important to study valency as the main element of the language. The main goal of choosing this topic, first of all, is to study the valence properties of various parts of speech, in particular the verb, which is one of the topical problems of linguistics.

Key words: verb, valency of a verb, theory of valence, definition of correspondence of valency, category of valency and grammatical category.

Омӯзиши муфассали калима ҳамчун воҳиди асосии забон вазифаи муҳими забошиносӣ ба шумор меравад. Нақши асосиро дар ҳалли ин масъала назарияи валентнокӣ дорост. Дар замони муосир назарияи валентнокӣ ҳамчун муҳимтарин соҳаи синтаксис ташаккул ёфтааст. Он дар тадқиқотҳои муайянкунандаи алоқаҳо, мувофиқати калимаҳо, сохтори ҷумла, ки пеш аз ҳама, бо феъл ифода мегардад, васеъ истифода мешавад. Имрӯз дар самти тадқиқоти валентнокии феъл дар коркарди назарияҳо оиди валентнокӣ, принципҳои таснифоти феъл, муайянсозии мувофиқати валентнокӣ бо маънои феъл забоншиносон ба комёбиҳои назаррас ноил шудаанд. Бо вучуди ин, дар атрофи тадқиқи масъалаҳои назарияи валентнокӣ, муносибати категорияи валентнокӣ бо категорияи грамматикӣ баҳсҳои доманадор ҷой дорад. Барои ҳалли ин муаммо идомаи тадқиқи валентнокӣ ҳамчун унсuri асосии забон муҳим аст.

Ҳадафи асоси интихоби мавзӯи мазкур пеш аз ҳама, омӯзиши хусусиятҳои валентнокии ҳиссаҳои гуногуни нутқ, бахусус, феъл ки ба масъалаҳои муҳими лингвистика тааллуқ дорад, мебошад.

Валентнокӣ ба ҳамаи калимаҳо хос аст аммо қонуниятҳои алоқаҳо ва мувофиқати калимаҳо, пеш аз ҳама, дар таркиби калимаҳои предикативӣ дида мешавад. Ба ақидаи С.Д.Катнелсон «хусусиятҳои валентнокии предикат ки дар ҷумла ташаккул меёбад ва барои истифодаи воҳидҳои калима роҳ мекушояд» (4. с.22).

Бори аввал мафҳуми валентнокӣ аз ҷониби Л.Тенйер соли 1934 ба илми забоншиносӣ ворид карда шуд. Л.Тенйер ҳангоми омӯзиши структураи ҷумла унсурҳои асосии ташаккулкунандаи онро дар симои феъл, исм, сифат ва зарф муайян мекунад. Тенйер унсурҳои муайянамудаашро ҳамчун ҷузъҳои забони дар атрофи феъл мутаҳидшаванда номидааст. Дар чунин ҳолат ҷумла метавонад аз якҷанд ҷузъҳо иборат бошад (9 с.326).

Тақиқоти Л.Фурке «Тартиби унсурҳои ҷумла дар забонҳои қадимаи олмонӣ», ки соли 1939 анҷом ёфтааст, аз бисёр ҷиҳат бо хулосаҳои Тенйер шабоҳат дорад. Қайд кардан ҷои аст, ки ақидаи ҳардуи муҳаққиқ дар хусуси дар меҳвари аксарияти забонҳои аврупоӣ қарор доштани феъл бо унсурҳои мувофиқати пурра дорад (8.с.10). Дар асари «Структураи синтаксисӣ»-и Л.Тенйер валентнокӣ ҳамчун «иктидори идоракунии феъл аз болои якҷанд унсурҳо» маънидод карда шудааст (9. с. 115).

Дар баён унсурҳои низомии маъмули забонӣ риоя карда мешавад:

Мубтадо иштирокчии яқум, пуркунандаи бевосита - дуом, пуркунандаи бавосита –сеюм.

Г.Хелбиг ва дигар забоншиносон, ки ба тадқиқи масъалаи валентнокӣ машғул ҳастанд, се намуди валентнокиро муқаррар кардаанд:

4. Валентнокии мантиқӣ

Валентнокии мантиқӣ баёни унсурҳои забонӣ ва мантиқӣ мебошад. Зери мафҳуми валентнокии мантиқӣ омиле дар назар дошта мешавад, ки мувофиқати воқеиятро бо унсурҳои муайянкунандаи он ифода менамояд.

5. Валентнокии семантикӣ

Дар валентнокии семантикӣ воҳидҳои муайяни матн бо аломатҳои мушахаси маънодор, ифодакунандаи аломату хусусиятҳои мафҳумҳо пур карда мешавад.

6. Валентнокии синтаксисӣ

Валентнокии синтаксисӣ пуррасозии ҳатмии «фазои холӣ»-ро бо миқдори муайяни калимаҳо талаб менамояд.

Тасрифи валентнокӣ ба намудҳои мантикӣ, семантикӣ ва синтаксисӣ бо назардошти табиату хусусияти феъл ба миён омадааст. Зеро феъл имконияти бештари қабули валентҳоро доро мебошад. Аз ин рӯ, дар замони муосир тадқиқи валентнокии феъл таваҷҷуҳи олимони зиёдро ба сӯи худ кашидааст. Бо вучуди ин масъалаи омӯзиши валентнокии ҳиссаҳои дигари нутқ низ сарфи назар карда намешавад.

Барои дарки дурусти моҳияти валентнокӣ омӯзиши мафҳуми актант зарур аст. Актант - ифодаи забонии унсури фикр, пурқунандаи валентнокии калимаи пердикатӣ мебошад. Истилоҳи актант соли 1959 аз ҷониби Л.Тенйер барои ифодаи иштирокчии фаъоли ҳолат, иҷроқунандаи амал пешниҳод карда шудааст.

Мафҳуми валентнокӣ дар илми забоншиносии нисбатан нав мебошад. Валентнокӣ бештар ба феъл тааллуқ дорад, масъалан феълҳои мавҷуд аст, ки барои тавассути онҳо ҷумлаи аз ҷиҳати грамматикӣ дуруст сохтан танҳо як унсур лозим аст. Барои феълҳои дигар як унсур инкон намедихад, ки ҷумлаи аз ҷиҳати мантиқ ва услуб дуруст сохта шавад. Масалан дар забони англисӣ:

To sleep, to visit, to entrust.

Дар забони тоҷикӣ:

Хоб рафтан, аёдат кардан, бовар кардан.

Ин феълҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо ду унсур ифода карда шудаанд.

A child, he his friend, Susan her baby a nurse.

Хусусиятҳои асосии феълҳои валентнокии мазкур дар он аст, ки тавассути онҳо ҷумлаҳои аз ҷиҳати грамматикӣ дуруст ва ифодақунандаи фикри том сохта мешавад.

Масалан:

1 A child is sleeping.

Кӯдак хоб рафта истодааст.

2. He is visiting his friend.

Ў дўсташро аёдат кардаистодааст.

Susan entrusted her baby a nurse.

Сузан кўдаки худро ба доя бовар кардааст.

Дар ҳолати риоя накардани қоидаҳои валентнокӣ, яъне дар радифи феъл нагузоштани унсурҳои асоси гуфтор чумлаи нопурра ва аз ҷиҳати грамматикаи нодуруст сохта мешавад.

He is visiting

Ў аёдат карда истодааст (киро?)

Susan entrusted.

Сузан боварӣ дорад (ба кӣ? киро?)

Дар чунин ҳолат барои сохтани чумлаи аз ҷиҳати грамматикӣ дуруст дар радифи феъл гузоштани унсурҳои заруриро, ки бевосита феъл талаб менамояд, муҳим аст (б. с. 247). Аз рӯи назарияи валентнокии Л.Тенйер феълҳо ба чор гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Феълҳои валентнокиашон маҳдуд (бевалента):

to drizzle, to rain, snow, freeze.

2. Феълҳои яквалента:

to doze, to travel, bark, blink, cough, faint.

3. Феълҳои дувалента:

To love, to hate.

4. Феълҳои севалента:

to say, to tell.

Дар грамматикаи анъанавӣ муқарароти мушахас оиди феълҳои севалента вучуд надорад. Ин чунин феълҳое мебошад, ки дар он се иштирокчӣ дида мешавад. Масалан: to say, , to give, to present.

Л. Тенйер, инчунин, ба ҳолате ишора менамояд, ки на ҳамаи иштирокчиён ҳамаи валентҳои феълро иҷро менамоянд.

The boy is reading.

The boy is reading a book.

Г. Хелбиг андешаи муҳақиқонро тақвият бахшида зикр намудааст, ки дар замони муосир масъалаи дорои фазои холии муайян будани феъл, ки тавассути валентнокӣ пур карда мешавад, исботи худро ёфтааст.(2. с.73)

Дар илми забоншиносӣ таснифоти гуногуни валентнокии феъл мавҷуд аст. Аз назари мо таснифоти нисбатан мукамал, ки аз ҷониби олимони бештар низ эътироф гаштааст, чунин мебошад:

3. **Феълҳои бевалента.** Феълҳое, ки актант қабул карда наметавонанд ё умуман валент надоранд ва дар грамматикаи анъанавӣ ҳамчун феълҳои бешаҳс маъмул мебошанд. Набудани актантҳо дар феълҳои бешаҳс дар ҳодисаҳое, ки бидуни иштироки актантҳо сурат мегирад, ифода мегардад. Масалан: Борон борид.

4. **Феълҳои яквалента.** Феълҳое, ки як актант доранд ва дар грамматикаи анъанавӣ онро бо номи феълҳои монда зикр менамоянд. Феълҳои якактанта феълҳои тарзи амал ва ҳолат мебошад. Дар феълҳои якактанта муайян намудани мақоми актанти ягона, ки он якум аст ё дуум мушқил мебошад. Хусусан, барои таҳлил мушқилии асосиро ҳолатҳои метеорологӣ ба миён меорад. Одатан, актанти ягона актанти дуум мешавад на якум. Инчунин, ҳолатҳое ба назар мерасад, ки дар феълҳои якактанта яктанти ягона актанти сеюм мешавад.

5. **Феълҳои дувалента ва севалента.** Феълҳои дувалента дар грамматикаи анъанавӣ бо номи феълҳои гузаранда маъмул мебошад. Аммо дар грамматикаи анъанавӣ мафҳуми ифодакунандаи феълҳои севалента вучуд надорад. Онҳо бо феълҳои дувалента зери мафҳуми умумии гузаранда омезиш ёфтаанд. Агар амал мавҷудияти ду актантро талаб намояд, мо метавонем, онро аз бисёр ҷиҳат, масалан, вобаста ба самти ҳаракат, ки амал иҷро мегардад ва аз як актант ба актанти дигар мегузарад, таҳлил намоем. Структураи синтаксисии ин шакл чунин аст:

Subject + Verb + Object (S-V-O),

Subject + Verb + Predicative (S-V-P), Subject + V + Indirect Object + Object,
Subject + V + Object + Indirect Object, Subject + V + Object + Predicative

Адабиётҳо:

1. Абрамов, Б. А. Синтаксические потенции глагола / Б.А. Абрамов // Филологические науки. — 1966. — № 3. — С. 34—44.
2. Беяева, Т. М. Словообразовательная валентность глагольных основ в английском языке / Т. М. Беяева. - М., 1979. – 264 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, /Прспект/. - Душанбе: Дониш,1977.с.61-85
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Ҷ. 11; Морфология ва синтаксис. Душанбе: Дониш, 1985-356
5. Джаматов, С. Анализ морфемной структуры однословных терминов, относящихся к «словосочетанию» в таджикском и английском языках / С.Джаматов // Вестник педагогического университета (серия филология). - Душанбе, 2015. - № 3 (64). - С. 74-77.
6. Джамшедов П.Д. Семантика вида глагола в русском, таджикском и английском языках / П. Д. Джамшедов - Душанбе, 1989. - С. 110-122
7. Кацнельсон, С. Д. К понятию типов валентности / С.Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. — 1987. — № 3. — С. 20—32.
8. Колобова, Л. С. Валентность глаголов в сопоставлении с валентностью отглагольных существительных / Л. С. Колобова. - М., 1983. – 233 с.
9. Король, Т. В. Валентность как лингвистическое понятие / Т. В. Король. – М.: ЛГУ им. Петра Стучки, 1972. – 384 с.
10. Лейкина, Б. М. Некоторые аспекты характеристик валентностей / Б. М. Лейкина. - М.: Высшая школа, 1961. – 295 с.
- 11.Плунгян, В. А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира / В. А. Плунгян. — М.: Издательство РГГУ, 2011. — 672 с.
- 12.Теньер, Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
- 13.Филичева, Н. И. Понятие синтаксической валентности в работах зарубежных лингвистов / Н. И, Филичева. - М.: Вопросы языкознания, 1967. – 385 с.